

VALLASEK JÚLIA

Párhuzamosok találkozása

Középiskolás matematikaóráinkról mindnyájan tudhatjuk, hogy a párhuzamosok a végtelenben találkoznak, és nem valamely ábrázolható síkban. Ha szimbolikusan használom, emberi sorsokra vetítem a fenti tételt, azt kell mondanom, hogy szerencsére téves: a párhuzamosnak induló emberi sorsok találkozhatnak, és ez a találkozás többnyire fontos felismerésekre ad lehetőséget, érték születhet belőle. Erre lenne példa az találkozás, amelyről a következőkben szólni fogok.

Előadásom eredeti címe az lett volna, hogy: „A Termés szerepe Horváth István írói indulásában”, a felkészülés során azonban egyre jobban kezdett izgatni a személyes kapcsolatok, a fent is jelzett „találkozás” szerepe Horváth István költővé/íróvá válásában.

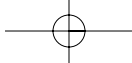
Köztudomású, hogy Horváth István saját költői indulását 1941 októberétől számította, amikor a *Páztortúz*ben megjelent egy verse Jékely Zoltán ajánlásával. Holott korábban is írt, illetve közölt verseket a Gyallai Domokos által szerkesztett *Magyar Nép* című képes hetilapban Ózdi Horváth István vagy Horváth István ózdi kisgazda aláírással.

A költővé avatás, befogadás gesztusa gyakori visszatérője az irodalomtörténetnek, és hogy nem feltétlenül az őszülő, beérkezett költő fogadja „költőtársnak” a lobogó fiatal tehetséget, azt Petőfi Aranyhoz írott híres verses levele óta minden magyar kisdíák tudhatja. Az „Olvastam, költőtárs, olvastam művedet / S nagy az én szívemnek ő gyönyörűsége” – élmény azonban mindig, minden költőavatásban ott munkál.

Úgy érzem, Horváth István és Jékely Zoltán utóbb oly hasznosnak, íróavatónak bizonyuló találkozása a párhuzamosok találkozásának ritka pillanata. (Természetesen nem állítom azt, hogy 1941-es Jékely méltató sorai nélkül, nem tartanánk ma Horváth István centenáriumi ünnepséget, csupán a megtörtént találkozás fontosságára szeretném felhívni a figyelmet.)

Horváth és Jékely két külön világból érkezett a második bécsi döntés utáni örömmámorból éppen hogy magához térő Kolozsvárra. Egyikük családfő, aki családotól menekül sokakkal együtt a határrevíziót követően Dél-Erdélyben maradó szülőfalujából Észak-Erdély „fővárosába”. Másikuk Olaszországot nemrég megjárt bohém fiatalember, aki gyerekkorának színhelyére tér vissza. „Holnap nagy útra indulok, Haza!” – ujjong Jékely verssora (*Kukorkol a kiskakas*). „Otthon rabok, itt bújdosók” – panaszolja egy Horváth István-vers címe.

Kolozsvár egyiküknek a hazatalálás, a gyermekkor, az újjászületés szimbolikus városa, a másiknak az otthontalanság, a gyökértelemné válás, a sodródás helyszíne.

„Kedves kémények, álomszínű utcák, / zarándok-útam, Monostori út! / Csillapítatlan vággyal a szívében / látjátok újra a régi fiút. / Lássátok, mily pusztíthatlan az ember, mily Anteusz, ha végre hazajut” – szól Jékely *Anteusza*.

„Idegen vagy itten [...] De jaj a levélnek, / Ha lehull a fáról: / Sodorják a szelek. / Mi vagyunk most ilyen / Elsodort levelek” – panasolja Horváth verse, az *Elsodort levelek*.

Az „álomszín házak” városa nála mintegy az érme visszajaként idegen, ellenséges hely, ahol nem az újjászületés lendülete, hanem az otthontalanság, a honvágy, a sodródás szédülete uralkodik: „Cifra utcák, kőház-hegyek / úgy néznek, mint kivert ebet. // Más íz még a levegő is / szúrósabb itt tán a kő is. [...] Hej, emlékek, vágvak, álmok! / Ködhajók, ti szélbe szállók, / ringassátok el a lelkem / ott azon az ősi telken. // Takarjátok el a vermet! / Takarjátok a kerservet, / hogy én bújdosóvá lettem, / hogy az ég is más felettem, // hogy már szégyen a harisnyám, / nincs más, csak vándortarisnyám, / s mint a száraz katáng szára, / hanyódom a nagyvilágba” (*Mint a száraz katáng szára*).

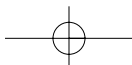
Láthattuk: hazatérés/bújdosás, otthon/otthontalanság, önazonosság és identitásvesztés pólusai közt formálódtak a fenti versek (ahogy a két költő sok más verse is). Jékely Zoltán életének rövid kolozsvári közjátéka (1940 ősze és 1946 között élt ismét Kolozsváron) átmenetileg felülírja az amúgy egész költészetét átítató nosztalgikus hangot. Horváth István Kolozsvárra kerülése 1940-ben hangot ad teljes költészete egyik vezérmotívumának: megszólaltatja a helykeresés, a bizonytalanság, az identitásvesztés/identitáskeresés közt ingadozó ember témáját, amelyben az elhagyott paraszti sors emléke elvegyül a megtagadott paraszti életforma miatti idegenségérzéssel.

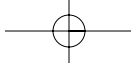
Ha csak az 1941-es találkozás pillanatáig követjük, kettőjük pályája, világa közt akkor is számtalan ponton adódik ellentét. Jékely a fiatalabb, de mire visszatér Kolozsvárra már megjelent két verseskötete és három regénye. Mondhatni előre kikövezett úton halad, Áprily Lajos fiaként gyermekkorra óta ismeri a kortárs irodalmi, szellemi élet minden fontosabb alakját, a kolozsvári egyetemi könyvtár könyvtárosaként talál munkát magának, s otthonosan mozog a *Helikon* és a *Pásztor-tortűz* körében. Horváth István négy esztendővel idősebb, néhány jelentéktelen verse jelent meg egy ugyancsak jelentéktelen vidéki lapban, és számára nemhogy út, ösvény sincs, nemhogy kikövezve, de még kijelölve sem, magának kell önerőből, adott tehetségére és adódó szerencsére alapozva meglelnie az utat. Mohó olvasásvágya viszi az Egyetemi Könyvtárba, ahol szegődményes kiségitő szolgaként dolgozik.

Koldus és királyfi.

Az irány, ahonnan az irodalom terébe érkeznek szinte automatikusan helyezné őket urbánusok és népiek egymással időnként ádáz harcra hívó táborába.

Mégsem így történnek a dolgok, és ennek az esetleges emberi gesztusokon, viselkedési mintákon, tehetségen és a tehetség meglátására való képességen túl az lehetett a fő oka, hogy e két fiatal költő sok szempontból nagyon is egyformán gondolkodott az irodalomról.

Kettejük találkozásának minden bizonnyal a Kolozsvári Egyetemi Könyvtár lehetett a fizikai színhelye, ahol egy Jakó Zsigmonddal készített interjúm alapján Jékely többé kevésbé „láthatatlanul” végezte könyvtárosi munkáját. Arra a kérdésre, hogy az ott dolgozó „irodalmárok” (Jékely, Bartalis, Kéki Béla, illetve a frissen felfedezett Horváth körében létezett-e valamilyen nem hivatalos „irodalmi műhely”, az akkoriban ugyancsak ott dolgozó Jakó Zsigmond azt válaszolta, hogy: „Én nem hiszek ebben. Nem is tudom... Bartalissal gyakrabban voltam együtt, ő bent volt, és dolgozott, de hát Zsoli láthatatlan volt a könyvtárban, nem tudhatom, mit csinált. Biztosan hasznosabbat végzett kint, mint amit érdektelenül bent csinált volna. Nem hiszem, hogy elmélyültebb irodalmi csevegések lettek volna Bartalis és Zsoli között. De hát ott volt Kéki Béla, a másik bohém, a *Pásztortűz* szerkesztője, esetleg vele.

Többszínű és gazdagabb, szakosítottabb volt akkor a szellemi élet, a polgári világnak megvoltak a kategóriái, az igényei, azokat nem lehetett figyelmen kívül hagyni. Magas mérce volt a költészetben, Zsoli ott ugrott, de a tudományban is így volt. Ma valahogy összemosódik az egész” (1999 tavaszán készített publikálatlan interjú).

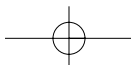
A szellemi háttérrel azonban nem a könyvtár, hanem egy folyóirat adta, mégpedig az 1942–1944 közt megjelenő *Termés*, amelyet (ábécésorrendben és nem feltétlenül konkrét szellemi hozzájárulásukat, szerkesztői munkájukat tekintve) Asztalos István, Böződi György, Jékely Zoltán, Kiss Jenő és Szabédi László szerkesztettek. E munkaközösségbe már a kezdeti tervezető megbeszélés óta Horváth István is beletartozott, a fiatal írói közösség 1942. október 15-én kelt nyilatkozatát, *A magára talált Erdély szavát* ő is aláírta.

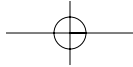
A *Termés* többnyire nemzedéki és népi orientációjú irodalmi/kulturális lapként él az irodalmár szakma köztudatában, noha mindkét jelző kiegészítésre szorul. A lap higgadt, kilengésektől mentes, pártatlanságra és esztétikai minőségközpontúságra törekvő szerkesztési elveit az első lapszámot a *Hitel*-ben recenzáló Réthy Andor így foglalta össze: „nem csak urbánusok és nem csak népiek [...] irodalmon kívüli szempontok nem befolyásolják őket”.

A *Termés* nyolc számát lapozgatva nyomon követhető mind Horváth István költészetének, mind pedig prózájának kibontakozása. Ha nem is szerkesztette a lapot, érzékelhető, hogy a *Termés* fiatal szerkesztői Jékelyvel az élen szerzőtársnak tartották, figyelemmel követték költői fejlődését, óvták a népi tehetségeket fenyegető veszélytől, az őstehetségkultusztól és a minőségi elsekélyesedéstől.

A „falusi költő”, „parasztköltő” Horváth István színre lépésekor még kifejezetten divatos jelenségnek számított. Költői indulásakor származásának nemcsak hátrányai, hanem előnyei is voltak, amelyek paradox módon csak bonyolították, nehezítették számára az önkifejezés, a saját költői hang megtalálását.

A *Nyugati* első nemzedékének idején még az irodalom minél gyorsabb modernizálását, a nyugati irányzatokkal való összehangolását sürgették, pár évtized múltán már az ellenreakció, a gyökerekhez való visszatérés, az archaikus modern formában való hasznosítása vált fontossá.

A falukutatás, a néprajzi mozgalmak, Kodály és Bartók a népzene és a folklór területén végzett hatalmas munkája, a negyvenes évekre már jelentékeny eredményekkel rendelkező népi irodalom mind hozzájárul a magyar parasztság „felfedezéséhez”, ugyanakkor a korban nagy szerepet játszó jobboldali, nemzeti politikai irányzatok maguk is elősegítették, hogy a közönség szemében értékest értéktelenül összemossa vonzóvá, „divatosá” váljon minden, ami faluról származik, tehát „ősi értékeket” hordoz. A korabeli divatlapok tele vannak népi hímzésekkel díszített ruhákkal, az irodalmi folyóiratokban pedig nem számít kurióznak sem a népköltészeti anyagok, sem egy-egy frissen felfedezett „népi tehetség” szárnypróbálgatásainak közlése. Horváth István szerencséje az volt, hogy költői útkeresésének, a szuverén hang próbálgatásának idején olyan pályatársak „fedezték fel”, fogadták körükbe, irányították, mint például Jékely Zoltán és Szabédi László.

Mind Szabédi, mind pedig Jékely lévén nagy elméleti/formai tudású költők és jószemű kritikusok, azonnal megéreztek Horváth falusi kalendáriumokba illő rigmusokat és a *Törnyot raktam* vagy a *Parasztoltás*-szerű hibátlan és éppen egyszerűségükben, tömörségükben megrázó erejű alkotásokat egyaránt tartalmazó korai költészetében azt a gondolati mélységet, egzisztenciális borzongást, amely verseit a naiv-népi költészettől elválasztja, s a modern lírához közelíti.

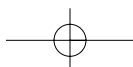
Horváth István költészete ugyanis nem illeszkedik a népi lírának az Illyés Gyula vagy Szabédi László által képviselt vonulatába, közelebb áll az archaikus népköltészeti formákat (sirató, ballada, ráolvasás stb.) közvetlenül hasznosító népi mitologizmus irányzatához. Nem veszi át azonban annak naiv, ösztönösségre alapozó gondolkodásmódját, hiszen már egészen korai verseiben is hangsúlyos szerepet kap az élet értelmére rákérdező „filozófiai nyugtalanság”, amely a naiv költészetre nem jellemző reflektáltságot ad verseinek.

És úgy vélem, éppen ez a hang volt az, amelyben Jékely saját hangjára, saját költészetének habitusára ismerhetett.

Közismert, a lovaggá ütés gesztusát idéző „felavató” kritikájában, melyet Horváth első kötetéről írt, és amely a *Termés* 1944. téli számában jelent meg, éppen ezt emeli ki:

„Horváth István lehetne osztályköltő is, csak a parasztságé, mint ahogy az is elsősorban. De van valami a szellemében, ami ezen a kategórián túlemeli: általános emberi borzongásai. Vagyis: bölcselő, filozofikus nyugtalansága. Egyre több olyan verse születik, melyekből egy különös »népi« életet élő fausti ember körvonalai bontakoznak ki. Titok-kereső, ahogy saját magát egy verse címében nevezi. S főleg ezen a ponton más (ha tetszik, több), mint a kortárs népi költők. Birtokában van valaminek, ami sub specie immortalitatis legalább olyan fontos elem, mint például a társadalmi állásfoglalás és nyugtalankodás: s ez az elem a *transzcendens lobogás*” – írja *Az én vándorlásaimról*.

Persze Szabédival ellentétben Jékely nem hitt a kor nagy dichotómiájában, a népi-urbánus szembenállásban, talán még abban sem, hogy létezik népi és urbánus költészet. (Ki is figurázza mindkettőt a *Két szonett a magyar irodalom zivataros esztendeiből* című versben, ahol az urbánus költő azon kesereg, hogy „népi költők

juszt is csak azok, / kik Pesten költenek a kávéházban –?” miközben népi költő társa egy pesti kávéházban siránkozik azon, hogy a „rohadt, asszimilált polgári ficsúroknak / hóttom napjáig bugris maradok”). Annál jobban hitt Jékely az „általános emberi borzongások” és a „transzcendens lobogás” költészetének jogosultságában, már csak azért is, mert ő maga is ezt művelte, persze más élmények ihletére, más nyelven, más poétikai regiszteren.

A *Termés* mint publikációs fórum, mint megvalósítható tervek színhelye és szerkesztői Jékelyvel az élen, ha a hontalanság, a köztesség költészetteremtő erővé váló, de attól még gyötrelmes érzése mellett valamiképpen a biztos pontot, bizonyos szellemi, virtuális otthonosságot jelenthettek a pályakezdő Horváth Istvánnak. Nem véletlen, hogy szerepükről jó harminc év múltán is szeretettel, hálával ír egyik 1974. október 4-én Jékelynek küldött levelében:

„Hogy mit jelentetek nekem? Én a ti számotokra lehettem egy sajtóságos egyed, egy mutációs alany az azonos százezer közül, tehát érdekesség. Ti az én számomra a fulldoklató mélységből felbukkanó, de bármely pillanatban visszamerülhető után kinyújtott mentő karok. Ökölbe szorított markomban ti láttatok meg, hozok (s ezért a felmerülés szándéka) a mélység tiszteletet érdemlő kincseiből. Tőletek tanultam, nem az írást, de annak a napnak állása iránt igazodni, amelynek magaskultúra a neve.”

Süt a nap